

16
X-96

Ibrohim XO'JAMURODOV

MIANTIQ

Mantiq fanidan o'quv uslubiy qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi tomonidan tasdiqlangan dastur asosida tayyorlangan bo'lib, mantiq fani bo'yicha talabalarining bilimlarini kengaytirishga, seminar mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rishga oid uslubiy maslahatlar, referat mavzulari, tayanch tushunchalar va takrorlash uchun savollar, mavzuga oid adabiyotlar ro'yxati va test savollarini qamrab olgan.

Ushbu o'quv uslubiy qo'llanma Respublikamizdagi barcha qishloq xo'jalik oliy o'quv yurtlari talabalariga mo'ljallangan bo'lib, uni yozishda M.M.Xayrullaev, M.Haqberdievning «Mantiq», T.: «O'qituvchi», 1993; ToshDAU professor-o'qituvchilarining «Logika», T.: 1992; M.Sharipov, D.Fayzxo'jaevlarning «Mantiq», T.: «G'ofur G'ulom nashriyoti» 2004 o'quv qo'llanmalaridan foydalanildi.

Muallif: professor - Xo'jamurodov Ibrohim Ro'zievich

Mas'ul muharrir: Filologiya fanlari
nomzodi, dotsent Sa'dullaev N.E.

Taqrizchilar: Falsafa fanlari
doktori, professor Imomaliyeva R.M.

Falsafa fanlari
nomzodi, professor Eshmetov N.H

Ushbu o'quv uslubiy qo'llanma Gumanitar fanlar kafedrasining (2006 yil 6 noyabr 4-sonli bayonnom) va universitet o'quv - uslubiy Kengashining (2006 yil 7 noyabrda 1-sonli bayonnom) yig'ilishlarida muhokama qilinib, nashr etish uchun tavsiya etilgan.

42321/189
1-189

KIRISH

Mantiq fani talabalarni to'g'ri fikrlashning qonun qoidalarini va mantiqiy shakillari bilan tanishtirish asosida «ularni mustaqil fikriga ega bo'lgan barkamol insonlar etib tarbiyalash»¹, ularda yangi turmush va tafakkur tarzini qaror toptirishga va shu tariqa «ularni yangi hayot, zamon talablariga javob beradigan jamiyat qurilishining faol va jo'shqin ishtirokchilariga aylantirish»²ga xizmat qiladi.

Mantiq bo'yicha yaratiladigan o'quv va uslubiy qo'llanma bugungi kunda yangi mafkuraviy asosga ega bo'lishi bilan bir qatorda o'zida ushbu fan sohasida yangi paydo bo'lgan mavzu va masalalarni aks ettirishi, o'qitish jarayonida to'plangan ilg'or tajribalarni umumlashtirishi, yangi pedagogik texnologiya elementlarini mujassamlashtirgan bo'lishi talab qilinadi.

Ushbu o'quv uslubiy qo'llanmada formal mantiqning hozirgi paytdagi o'ziga xosligini belgilab beradigan formallashtirish tilini yoritishga, uning yordamida mulohazalar mantiq'i va predikatlarni mantiq'i sistemalari to'g'risida boshlang'ich ma'lumotlar berishga harakat qilindi.

Mazkur o'quv uslubiy qo'llanmada norma (me'yoriy qoida), muammo kabi mantiqqa keyingi paytda qo'shilgan masalalarning yoritilishiga ham e'tibor qaratildi. Deduktiv xulosa chiqarish mavzusi yangi ma'lumotlar hisobiga to'ldirildi. Induktiv xulosa chiqarish va ilmiy nazariya masalalariga yangicha yondoshuv asosida yozildi.

Qo'llanmada xalqimiz tafakkuri va mafkurasining, shuningdek, umuminsoniy qadriyatlarining muhim jihatlari ham aks ettirilgan. Talabalar mantiq ilmini yanqroq anglab olishlariga yordam berish maqsadida qishloq xo'jaligi sohasidagi misollardan foydalanildi.

O'quv uslubiy qo'llanma qishloq xo'jalik oliy o'quv yurtlari mutaxassisliklari bo'yicha ta'lim oladigan talabalariga mo'ljallangan.

¹ I. Karimov, Milliy istiqlol mafkurasini xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchidir. «FIDOKOR» gazetasi muxbiri savollariga javoblar. T.: «O'zbekiston», 2000, 11-bet.

² O'sha erda. 19-bet.

Mantiq fanidan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar uchun ajratilgan soatlar hamda tavsifiya etilayotgan adabiyotlar

№	Mavzular	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulotlar	Tavsifiya etilayotgan adabiyotlar
1	Mantiqning tadqiqot ob'ekti, predmeti va vazifalari	2	2	1,2,3,5,9,11,19,25,27,28, 30,31
2	Mantiqning asosiy qonunlari	2	2	1,2,3,4,5,11,20,25,30,31
3	Tushuncha	2	2	1,2,4,5,9,11,15,20,26,31
4	Hukm	2	2	1,2,9,11,15,20,27,34,26, 31
5	Xulosa chiqarish	2	2	1,2,5,9,11,14,24,25,31
6	Muammo. Gipoteza. Nazariya.	-	2	1,2,5,9,11,15,17,24, 25,27,30,31,
	Jami:	10	12	4,7,12,18,20,23,26,31

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston», 1992.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. «Muloqot», 1998, №5.
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. - T.: «O'zbekiston», 1999.
4. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot- pirovard maqsadimiz. - T.: «O'zbekiston», 2000.
5. Karimov I.A. Milliy istiqbol mafkurasi- xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. «Fidokor» gazetasi muxbiri savollariga javoblar. - T.: «O'zbekiston», 2000.
6. Bocharov V.A. Markin V. I. Osnovo' logiki. - M., 1994
7. Voyshvillo E. K. Simvolicheskaya logika: klassicheskaya i relevantnaya- M., 1989.
8. Voyshvillo E.K. Ponyatie kak forma mo'shleniya. - M., 1989
9. Voyshvillo E.K. Degtyarev M.G. Logika. - M., 1999.
10. YOqubov T. Matematik logika elementlari. - T.: «O'qituvchi», 1983
11. Ivlev YU. V. Logika. Uchebnik dlya vuzov. - M.: Logos, 1998.
12. Ivin A.A. Iskustvo pravilno mo'slit. - M., 1990.

13. Krilov V.I., Starchenko A.A. Logika. - M.: «Logos», 1997.
14. Kondakov N. I. Logicheskij slovar- spravochnik. - M., 1976
15. Logiko- gnoseologicheskie idei mo'slitley Sredney Azii. - T.: «Fan», 1981.
16. Logika i kompyuter. Modelirovanie rassujdeniy i proverka pravilnosti programm. - M.: «Nauka», 1990.
17. Makovelskiy A.O. Istoriya logiki. - M., 1967.
18. Malik Murod. O'zbek qadriyatleri. - T.: «CHO'lpon», 1995
19. Mustaqillik: ilmiy, izohli, ommabop lug'at. - T.: «Sharq», 1999.
20. Mo'minov I.M. O'zbekiston ijtimoiy- falsafiy tafakkuri tarixidan. - T.: «Fan», 1993.
21. Rahimov I. Logikadan amaliy mashg'ulotlar va metodik tavsiyalar. - T.: «O'qituvchi», 1988.
22. Ibn Sina. Izbranno'e filosofskie proizvedeniya. - M., 1980
23. Falsafa. Qomusiy lug'at. - T.: «Sharq», 2004
24. Al- Farabi. Logicheskije traktato'. Alma- Ata, 1975
25. Forbiy va uning falsafiy risolalari. M. Xayrullaev tahriri ostida. - T.: «Fan», 1969.
26. Hayrullaev M. Uyg'onish davri va Sharq mutafakkiri. - T.: «O'zbekiston», 1981.
27. Hayrullaev M., Haqberdiyev M. Mantiq. - T.: «O'qituvchi», 1993.
28. Sharipov M., Fayzxo'jaeva D. Mantiq. «G' G'ulom nashriyoti»- T., 2004.
29. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. - T.: «O'zbekiston», 2000
30. O'zbekistonda ijtimoiy- falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Akademik M. Xayrullaev tahriri ostida. - T.: «O'zbekiston», 1995.
31. Logika. T.: ToshDAU, 1992.

**1-mavzu: Mantiqning
tadqiqot ob'ekti, predmeti va vazifalari**

Reja:

- 1) Tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlari.
 - 2) Mantiq fanining predmeti.
 - 3) Mantiq ilmining nazariy va amaliy ahamiyati.
- 1-masala: Tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlarini o'rganishda – mantiq talabalarini to'g'ri fikrlashning qonun-qoidalarini va mantiqiy shakllari bilan tanishtirish asosida ularni mustaqil fikriga ega bo'lgan barkamol insonlar etib tarbiyalashga yordam berishga e'tibor qaratiladi.

Logika so'zi- grekcha logos so'zidan olingan bo'lib, so'z, tushuncha, fikr, qonuniyat kabi ma'nolarga ega. Osiyo xalqlarida logika «mantiq» so'zi bilan yuritiladi. Logika fikr yuritishning qonun qoidalarini, usullari, shakllari haqidagi fan.

Logika so'zi hozirgi vaqtda ko'p ma'nolarda qo'llaniladi. An'anaviy jihatdan olib qaraganda logika tushunchasining uch tomoni bor: birinchisi - ontologik tomon - u ob'ektiv dunyo hodisalari o'rtasidagi o'zaro zaruriy aloqani qayd etadi va narsalar logikasi deb ataladi; ikkinchisi- gnoseologik tomoni, ya'ni bilimlar logikasi u tushunchalar o'rtasidagi zaruriy aloqani tekshiradi va bilim logikasi deb ataladi; uchinchisi esa sof logik tomoni bo'lib, isbotlash va rad etish logikasini tashkil etadi. Logikaning dastlabki ikki tomoni falsafa va dialektik logikaga mansubdir, uchinchi tomoni formal logikani tashkil etadi.

Biz ijtimoiy taraqqiyot mantiqiga asoslanib, jamiyat o'z - o'zidan rivojlanuvchi sistemadir degan xulosaga kelamiz. Albatta, bunda so'z hayot taraqqiyoti qonunlarining ichki zaruriyati, ya'ni logika haqida boradi. Agar so'z biror odamning nutqidagi mantiqning kuchi yoki aksincha, uning muhokamasida mantiq yo'qligi haqida boradigan bo'lsa, u vaqtda so'z ichki zaruriy qonuniyatli bog'lanish, borliqdagi narsalar va hodisalar haqida emas, balki bizning fikrimiz buyumlar haqidagi muhokama to'g'risida boradi.

Fikrimiz bog'lanishi va taraqqiyotidagi ichki zaruriy qonuniyat inson irodasi, uning pinxon holati va boshqalarga muhtoj bo'lmagan qonuniyatdir. Bu qonuniyatlar moddiy olamdagi narsalar va ular o'rtasidagi bog'lanish hamda munosabat xarakteriga bog'liq va ular inson tafakkuri mazmunini tashkil etadi. Shuning uchun ham tafakkur logikasi mazmunini narsalar mantiqi tashkil etadi. Demak, tafakkur logikasi narsalar yoki mantiq in'ikosidir.

Biz tafakkurimizdagi muhokama yordamida bir hukmdan ikkinchi hukmni chiqarib, fikrda aks ettiradigan buyumlar va ular munosabatini uzviy bog'laymiz. Chunki hayotimizdagi narsa va hodisalar bizning muhokamamizda o'zaro aloqadorligicha o'z ifodasini topadi. Masalan, hamma vaqt chigit bahorda ekilib, paxta kuzda teriladi, deb muhokama qilsak, bunday muhokamaning mantiqiy bo'lishining asosiy sababi shundaki, biz haqiqatdagi bog'lanish qanday bo'lsa, uning o'zini shunday ifodalaymiz.

Tafakkur ko'p qirrali, murakkab, shu bilan birga bir butunni tashkil etadigan aqliy holatdir. Demak, mantiq deganda biz insonlarning kundalik faoliyatida, munosabatlarida, ya'ni amalda namoyon bo'lib turuvchi to'g'ri, tartibli, aniq, asosli, ya'ni mantiqiy fikr yuritishini tushunamiz.

Shu ma'noda, logika ob'ektiv olamning rivojlanishi va o'zgarishining inson tafakkuridagi in'ikos qonunlari va shakllari haqidagi fandir.

Demak, uning predmeti tafakkurning shakl va qonunlarini o'rganishdan iborat. Tafakkurning uch xil: tushuncha, hukm, xulosa chiqarish shakllari mavjud.

1. Tushuncha deb buyum va hodisalar xususiyatlarining umumiy va muhim belgilarining yaxlit holda ifodalanishiga aytiladi. Masalan «odam» tushunchasini olaylik. Uning birinchi xususiyati - mehnat qurollarini, vositalarini tayyorlash, ikkinchi xususiyati - ijtimoiy hayot mahsuli ekanligi, uchinchi xususiyati ongli mavjudod bo'lishi. Demak, tushuncha odam tafakkuridagi in'ikos etish shakllaridan biri, uning yordamida hodisalarning, jarayonlarning mohiyati bilib olinadi, ularning muhim tomonlari va bilimlari umumlashtiriladi.

2. Hukm esa buyum va hodisalarning belgilari to'g'risida dastlabki yoki inkor etib aytilgan fikrdir. Masalan, fuqarolarning iqtisodiy ahvolini yaxshilash hozirgi kun talabi. «Inson ijtimoiy mavjudot».

Hukm tushunchalardan tashkil topadi va u hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarning ongimizdagi in'ikosi, ya'ni o'z shakliga ko'ra hukm odatda ikki tushunchaning bog'lanishidan iboratdir.

3. Xulosa chiqarish tafakkurning asosiy mantiqiy shaklidir. Xulosa chiqarish muhokamaning shunday jarayoniki, unda bir va undan ortiq yangi hukm keltirib chiqariladi. Xulosa chiqarishga tayanch manba bo'ladigan hukmlar mantiqiy asos deyiladi. Ulardan mantiqan kelib chiqadigan yangi hukmga xulosa deyiladi.

Bilish jarayonida til muhim ahamiyat kasb etadi. Binobarin, inson moddiy mavjudod sifatida buyumga xos shaklda mavjuddir. Fikr til shakliga

kirgandagi xisssiy qabullanadigan buyumlar belgilar sistemasi bilan ifodalanganagina u bilan ish ko'rish mumkin. Til fikr almashish vositasi, u voqelik bilan tafakkurni bog'laydi. Bilim olamdagi u yoki bu hodisa, jarayon haqida axborot beradi.

Shuni aytish kerakki, bilimlarimizning hammasi ham haqiqat bo'lavermaydi. Masalan, ertalab quyosh juda yaqindan, tepalik ortidan chiqib kelayotgandek bo'lib ko'rinadi. Aslida bunday emas, bunda narsa, hodisalarning haqiqiy munosabatini va xislatlarini to'g'ri aks ettirmaydi. Bilimlarining haqiqatligi insonning amaliy faoliyatida tajribasida aniqlanadi.

Inson amaliyoti - bilish asosi va haqiqat mezonidir. Amaliyot bu dastavval, insonning mehnat faoliyatidir. Mehnat esa sanoatda, qishloq xo'jaligida, madaniyatda, ilmda turli shakllarda namoyon bo'ladi.

Tafakkur qonunlari fikr yuritishning barcha shakllarida sodir bo'ladigan barcha ichki, zaruriy bog'lanishlarni aks ettiruvchi eng umumiy qonunlardir.

Logikada tafakkurning to'rtta qonuni o'rganiladi. Ular ayniyat, ziddiyat, uchinchi isitiso xamda etarli asos qonunlaridir. Bu qonunlar muhokama yuritish jarayonida fikrlarning aniq, izchil, asosli bo'lishini ta'minlaydi va fikrlar hosil qilishdan saqlaydi.

Birinchisi masala yuzasidan talabalarga bilimlarini chuqurlashtirish uchun Prezident I.Karimovning asarlari, nutqlari, suhbatlari bilan tanishishni tavsiya etamiz.

2-chi masalani o'rganishga kirishganda talabalar birinchi navbatda mantiq fanining predmeti, asosiy tushunchalarini aniq e'tirof etib, so'ng ularning mazmun-mohiyatini bilishga kirishishlari lozim.

2. FORMAL MANTIQLIQTNING PREDMETI

Keng ma'noda mantiqni tafakkur shakllari va qonunlarini o'rganuvchi fan, deb atash mumkin. Hozirgi paytda uning normal mantiq, dialektik mantiq va matematik mantiq kabi yo'nalishlari farq qilinadi. Formal mantiq tafakkurning strukturasi fikrning konkret mazmuni va taraqqiyotidan chetlashgan holda, nisbatan mustaqil ravishda olib o'rganadi. Uning diqqat markazida muhokamani to'g'ri qurish bilan bog'liq qoidalar va mantiqiy amallar yotadi.

Formal mantiqqa to'g'ri tafakkur shakllari va qonunlarini o'rganuvchi falsafiy fan, deb ta'rif berish mumkin.

Dialektik mantiq, formal mantiqdan farqli o'laroq, tafakkurni uning mazmuni va shakli birgaligida hamda taraqqiyotida olib o'rganadi. Matematik mantiq esa tafakkurni matematik metodlar yordamida tadqiq etadi. U hozirgi zamon matematikasining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, tafakkurni mantiqiy hisoblash deb ataladigan yuqori darajada abstraktlashgan va formalashgan sistemada tahlil qiladi.

Biz o'rganadigan fan formal mantiq bo'lib, u hozirgi paytda o'zining maxsus formallashgan tiliga, to'g'ri muhokama yuritish uchun zarur bo'lgan samarali mantiqiy metodlari va usullariga, kontseptual vositalariga ega. U tafakkurni o'rganuvchi boshqa fanlar, xususan, falsafa, psixologiya, fiziologiya bilan hamkorlik qiladi hamda ilmiy bilimlar sistemasida o'zining munosib o'rniga ega. Ayniqsa, uning bilish metodi sifatidagi ahamiyati katta.

Logikaning fan sifatida shakllanishi qadimgi grek faylasufi Aristotel nomi bilan bog'liq. Aristotelning «Organon» nomli asari mantiqqa oid 6 asarini o'z ichiga olib, ularda tushuncha va hukm, sillogoistik xulosa chiqarish va isbotlash, tafakkur qonunlari chuqur tahlil qilingan. Ular keyinchalik formal logika deb nomlangan ilm sohasining asosini tashkil etgan.

Aristotel ta'limoti keyinchalik bir qancha yo'nalishlarda dialektik logika, formal logika sifatida rivojlantiriladi. Ayniqsa ingliz faylasuflari F.Bzkon (1561-1626) va D.S.Mlning (1806-1873) induksiya nazariyasi, frantsuz faylasufi R.Dekartning (1596-1650) deduktiviyaga oid ta'limoti, nemis mutafakkiri G.V.Leybnitsning tafakkur masalalarini matematik metod bilan echish haqidagi g'oyalari va shu kabilar logika ilmining turli tarmoqlarining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Nemis klassik falsafasining asoschilaridan biri I.Kant (1724-1804) tafakkur tuzilishi izchil formalistik talqin qilish bilan birinchi marta formal logikaning predmetini va qo'llash sohasini qat'iy chegaralab berdi. Natijada falsafa oldida tafakkur dialektikasini o'rganuvchi yangi logika yaratish vazifasi paydo bo'ldi.

Dialektik logikani sistemali tarzda ob'ektiv idealistik asosda Gegel ishlab chiqdi va uni mutloq ruhning umumiy taraqqiyoti haqidagi ta'limot deb atadi.

Logika fanini rivojlantirishda O'rta Osiyo mutafakkirlaridan Forobiy, Beruniy, Ibn Sino kabi qomusiy olimlar katta hissa qo'shganlar. Forobiy o'zining «Falsafaning kelib chiqishi» risolasida logika fani rivojlanishining asosiy bosqichlari va uning arab mamlakatlariga o'tish tarixini ilmiy asosda izchil tadqiq etib berdi. Forobiy fikricha, logika bu to'g'ri fikrni amalga oshirish, haqiqatni qo'lga kiritish, to'g'ri fikr yuritish san'atidir. U fikrda xatoliklarga yo'l qo'ymasligini ta'minlaydi.

«Logika to'g'risidagi risolaga muqaddima» asarida Forobiy logikaga «shunday ta'rif beradi: «Bu shunday bir san'atki, u har doim odam notiqlikda adashib qoladigan bo'lsa, to'g'ri fikrlarga olib keluvchi va aql yordamida biror bir xulosa qilinadigan bo'lsa, xatolardan asrovchi narsalarni o'z ichiga oladi». Demak, logika fikrning to'g'ri bo'lishini ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Forobiy til haqida gapirib, u milliy xarakterga ega, logika qoidalarini esa umuminsoniy xarakterga ega ekanligini alohida ta'kidlaydi. Forobiy fikricha, sillogizm (xulosa chiqarish yoki Aristotel ifodalagan deduktiviyaning mantiqiy